

ДЕРЕВО ЯК СИМВОЛ БЛАГОПОЛУЧЧЯ У ТРАДИЦІЇ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН

Житлова будівельна традиція українців Карпат упродовж віків базувалась на поєднанні прагматичних побутово-господарських потреб з турботою про забезпечення зв'язків з добрими духовними силами, з природним оточенням. Символом таких сил, зокрема, було дерево. У статті розкриваються погляди народу на ті чи інші види деревоматеріалу, його місце і значення в будівельній конструкції.

Ключові слова: дім, житло, майстер, будівництво, оберіг, міфологія.

Research worker T.B. Fajnyk –Institute of Area Studies at the NAS of Ukraine

Tree as a symbol of well-being in tradition of housing construction of ukrainian mountain-dwellers

The dwelling building tradition of the Carpathian Ukrainians during the centuries have based on linking the pragmatic consumer and economic needs with care about connections with good spiritual-outlook and natural environment. As the symbol such a power, in this case, particularly assumed a tree. The article reveals with folk opinion and different views on some kinds of wooden material, its place and meaning in wooden constructions.

Keywords: house, dwelling, master, construction, talisman, mythology.

Зведення житла для давніх українців, як і багатьох інших народів, пов'язувалась не тільки з задоволенням прагматичних побутово-господарських потреб, а й з турботою про забезпечення зв'язків людини з добрими духовними силами, з природним оточенням, з космосом.

Житло може вивчатися як знаковий комплекс, як своєрідний текст, що інформує про соціальні, релігійні, господарські й інші аспекти життя людей [1]. Для людини завжди була актуальною захисна функція житла. Житло постійно було тим середовищем, де формувались і відображались естетичні, індивідуальні й колективні смаки й уподобання.

В житловій будівельній традиції українців упродовж віків враховувалась уся сукупність підходів, сформованих як у найвіддаленіші дохристиянські часи, так і в час після прийняття християнства. Міфологія засвідчує, що первісним житлом людини було житло дерев'яне. У народній будівельній традиції велике місце посідає звичаєвість та обрядовість, пов'язані з дерев'яним будівництвом. Вона була невід'ємним його атрибутом в Українських Карпатах упродовж віків і збереглась у певних деталях до наших днів.

На всіх етапах будівництва, починаючи з вибору місця під житло та добору певних порід дерева, відобразились традиційні народні уявлення про охоронну силу дерев'яної хати.

Першоджерелом поглядів на дерево як символ благополуччя мешканців житла, очевидно, було уявлення східних слов'ян про дерево як першоматеріал, з якого було створено людське плем'я. Не випадково в Карпатах на місці, де мало розпочатись будівництво житла, віддавна ставилось дерево. Воно символізувало зв'язок майбутніх мешканців житла з своїми пращурами, пошану до них, що мало забезпечити їх підтримку і благословення: "Кожна галузка мала старшу пам'ять, ніж покоління людські, ніж пам'ять їх дідів і прадідів" [2]. При-

сутність деревця на місці будівництва забезпечувала добробут, добру ауру і примноження роду. Пізніше як своєрідний обряд, на початку будівництва ставили дерев'яний хрест, зроблений майстром-будівельником: "... хрест з малої смерічки, на котрій лишає тільки верхівку, одну верству суччя (галуззя) під верхом. Під тою верствою прибиває він трупину і закладає через ню лігма патичок" [3]. Такий хрест, обвивався вовною, зіллям, обкурювався ладаном і кропився свяченою водою самим майстром і служив оберегом, у якому відбивається симбіоз дохристиянського періоду і християнства.

В усіх обрядах, пов'язаних з житловим будівництвом має місце поширений в міфології прецедент творення світу і "першого дому". У них відобразився й елемент жертвоприношення. Перед тим, як здійснювалось жертвоприношення, на місці майбутнього зрубу встановлювалось деревце, що, як підкреслюють дослідники, пов'язується з образом "світового дерева". У пізніші часи і сьогодні цей образ-символ дерева життя знаходить своє втілення у "деревці", або "квітці", що прилаштовується до першої крокви житлової будівлі [4]. Це "деревце" (молода смерека, берізка) гарно прикрашалась різнокольоровими стрічками, вишитими рушниками, подекуди цукерками, калачами та горілкою. Причому часто останні віддавались майстрові, як подяка, яка символізувала своєрідну жертву на придобрення злих сил [5]. У росіян жертву символізує вирізана й прилаштована на даху з дерева голова коня, так званий "коньок".

В народній звичаєвості, пов'язаній з житловим будівництвом, надавалось значення тій чи іншій породі дерева, її властивостям, а також місцю, де воно росте. Механізм вибору діяв за принципом: заборона-дозвіл, причому система заборон була визначальною. Цим мав забезпечуватися максимальний захист як самого житла, так і жителів, що оселяться в ньому.

До заборонених для житлового будівництва дерев відносились, насамперед, велика група так званих "священних" дерев. До них могли належати як поодинокі дерева, так і цілі бори, які вирости на місці розвалені церкви чи на цвинтарях, а також дуже старі дерева, які повинні були померти своєю смертю [6]. Житло з такої деревини могло бути прокляте. Існувала й велика група "проклятих дерев" – дерев з наростами ("гудзами"), дуплами, роздвоєннями, напівсухих. За віруваннями, ці дерева не могли принести жителям ні добра, ні благополуччя, ні здоров'я. Велика увага приділялась також траєкторії падіння дерева. Якщо дерево падало вершком на північ, вважалося, що невдовзі помре хтось з родини господаря-замовника (за асоціацією – холод, ніч, смерть). Так само віщувало нещастя зависле на інших дерево. Не брали на будівництво житла і "нечисті дерева", тобто дерева, які вирости на лісових стежках, перехрестях доріг, на межах. Там, за повір'ями, водилась нечиста сила, там відбуваються чари, замовляння, ховають самовбивць і т.д. Таким деревам приписувалась руйнівна сила [7]. "Таке дерево, з кореня зрубав, що попало між двома колодами в стіни хати, без усяких причин ламає всю будівлю і уламками давить неумілих і недогадливих господарів. Навіть щіпка від таких колод, покладена зі зла лихим чоловіком, ламає і рушить цілі млини" – свідчать перекази [8]. Заборонялось використовувати для будівництва житла деревину, що росте на території садиби, а також плодові дерева [9].

Щодо самих порід і їх найменувань, то Українські горяни кожному з них приписували різноманітні властивості. Серед них є як "святенні", наприклад, дуб, сосна, явір, так і "прокляті" – осика, верба, бузина. З плодкових виділяють грушу. Тут ми зупинимось тільки на деяких найменуваннях, [детальніше про інші дерева див. Т. Файник "Дерево як будівельний матеріал для житла в народних віруваннях і звичаях українців Карпат II половини XIX ст. "Народознавчі зошити", №2, за 2000 р. С. 356-362.]

У слов'янському фольклорі досить поширеним є мотив дерева-дуба як шлях до неба. Згідно з цим мотивом дуб виступає як посередник між світами, як засіб – шлях у світ предків та повернення на землю [10]. Слід зауважити, що подібне ставлення до цих дерев спостерігається й в інших європейських народів. Завдяки високому статусу дуба і його прекрасним природним властивостям, його деревина сприймалася в народній традиції як найкраща, найстійкіша, а також найдовговічніша, така, що здатна забезпечити міцність, довговічність та щасливе життя родини в новій оселі. Отже, місце дуба в самій основі будинку: з нього кладуть підвалини.

Найбільш поширена у Карпатському регіоні сосна теж дає прекрасний будівельний матеріал для житла, адже вона благословенна Ісусом. Шишки сосни є символом родючості та плодючості, отже, і життя в сосновій хаті буде багате на дитячий здоровий сміх та достаток. (За аналогією можна згадати випікання шишок на весільному короваї).

Подекуди горяни використовували і деревину липи: їй Господь надав особливу силу – відвертати прокляття. Ці прокляття липа бере на себе, отже, липа має охоронну здатність. Недаремно липовим галуззям прикрашають не тільки житло, але й усю садибу на Зелені свята і на весілля.

У той же час "заборонені", "прокляті" дерева слугують оберегами, здатними "відтягнути" несприятливі для людини та її житла сили. До тих відноситься освячена вербова галузка, якою вдаряють один одного у вербну неділю, осика ("трепета"), з якої ставлять огорожі або забивають осикове кілля в будівлі. Особливе ставлення до бузини. Її краще не чіпати і в жодному випадку нічого не будувати на тому місці, де вона колись росла [11]. Пояснення цьому знаходимо в народній демонології. Народні вірування узгоджуються з багатовіковим досвідом будівництва, реальним знанням властивостей різних порід деревини.

Позитивна, сприятлива для людини дія певних видів дерев переносилась на елемент зрубу – одвірок, брус і на попіл з них. Благодатним для мешканців нового житла є перенесений з вогнем із старої печі попіл – в хату приходить добрий домовик, що захищає господарів. Особливого магічного значення надавалось підвалині, яку іноді в цілості переносили в нову будівлю [12].

Мала місце в народній традиції й самореалізація певних дій з деревиною на різних етапах будівництва. Наприклад, зберігання першої скалки від першої зробленої майстром зарубини. Цю маленьку трісочку господар освячує у церкві і зберігає у себе якнайдовше, адже від неї залежить здоров'я, добробут і щастя усієї родини. Скалку при хворобах виносили у церкву і клали під вітвар назавжди [13].

Укладаючи перший вінець зрубу – підвалину, людина не тільки реалізує план житла, але й ділить світ на два "тексти", що протилежні за змістом, залежно від того, куди людина себе помістить – всередину, чи назовні. Власне тут все семантизується. Коли при тесанні вінця перша тріска полетить всередину майбутнього зрубу, то всякий прибуток буде спрямовуватися в дім, а не вибувати з дому. Але ще потрібно було всі обстругані тріски з першого вінця зібрати всередину для того, щоб те, що відбувається ззовні було відоме в хаті, а те що діється в хаті – невідоме ззовні [14].

Існують припущення, що в своєму первісному вигляді житло людини мало круглу форму. Про це свідчать легенди, а також назва "вінець зрубу". У центрі "вінця" стояв дерев'яний стовп, дерево, хрест. У такому вигляді будівля мала забезпечити благополуччя, про це свідчать інші назви "вінця" – кільце, обруч, хороше завершення справи і інші подібні (біля 20-ти) [15].

Одухотворювалась певним чином (у різній мірі) праця всіх, хто був причетний до роботи з деревиною при будівництві житла. "Хто осягнув способи обробки найрізноманітніших гатунків в деревини, хто вміє узгодити їх доладно у своїх витворах, згармоніювати, той матиме ті дерева та їх духів за своїх приятелів", – констатує Ст. Вінценз, автор "Правди старовіку" [16].

Магічні властивості переносяться і на майстра-будівельника. Йому приписували таємні здібності, знання, зв'язки з "нелюдською природою", "лісом". Вважалось, що майстер міг "заклясти хату" і, навпаки, забезпечити благополуччя його майбутніх мешканців. Він мав можливість це робити на всіх етапах будівництва: при тесанні колоди (щоб нашкодити тесав упоперек, а не поздовж), при випробуванні міцності стін (при ударах обухом сокири міг примовляти закляття) і інше. Сам же майстер, що причетний до спорудження житла з дерева, завжди у боротьбі з нечистими силами виходить переможцем [17].

Аналізуючи традиційні підходи до дерев'яного житлового будівництва, звичай й вірування, пов'язані з ним, ми не можемо не визнати їх раціональної спрямованості на ціннісне ставлення до дерева, що спонукає людину краще пізнати його властивості, ощадно ставитись до деревини, забезпечувати її довговічність, адже не випадково в народі кажуть: "Дерево вдруге живе в хаті".

Література

1. Байбури́н А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Ленинград., 1983. – С. 19.
2. Вінценз Ст. На високій полонині. – Львів., 1997. – С. 112.
3. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899 р. – Верховина. 1997. – С. 114.
4. Falkowski I. Zachodnie pogracze Huculsczysny. Lwow, 1937. – С. 97.
5. Архів ІН. – Ф. 1. – Оп.2. – Од. зб. 384. Арк. 20. Оп.2. – Од. зб. 408. Арк. 16.
6. Архів ІН. – Ф. 1. – Оп.2. – Од. зб. 384. Арк. 16. Оп. 2. – Од. зб. 408. Арк. 4.
7. Архів ІН. – Ф.1. – Оп. 2. – Од. зб. 384. Арк. 44.
8. Максимов С. Нечистая, неведомая и крестная сила. – СПб., 1903. – С. 287.
9. Архів ІН. – Ф. 1. – Оп. 2. Од. зб. 384. Арк. 45.
10. Зеленин Д.К. Тотемы – деревья в сказаниях и обрядах европейских народов. – М.: – Л., 193.
11. Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: Высш. шк., 1978. – С. 201-211.

12. **Архів ІН.** – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 408. Арк. 36.
13. **Булашев Г.** Український народ у своїх легендах релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1992. – С. 319.
14. **Архів ІН.** – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 408. Арк. 51, 58.
15. **Файник Т.** Християнські ритуальні дії народного майстра при будівництві житла в українських Карпатах кінця XIX – початку XX століть. // Народознавчі зошити № 1-2, 2003. – С. 129.
16. **Байбурин А.К.** Жилище в обрядах – С. 73.
17. **Байбурин А.К.** Жилище в обрядах – С. 74.
18. **Вінценз Ст.** На високій полонині. – С. 91.
19. **Іванов.** Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате. (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купенского уезда). – Харьковской обл., 1889, вып. 3. – С. 42-43.

УДК 746.7:008 "18-19"

*Доц. О.Я. Федина, канд. мистецтвознавства –
Львівська національна академія мистецтв*

ОБРАЗ "ДЕРЕВА ЖИТТЯ" В АНСАМБЛІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Світоглядні ідеї, пов'язані з універсальною моделлю світу, образом Світового дерева, зокрема, зумовлюють ансамблеве вирішення традиційного українського народного костюма. Метою і змістом останнього є творення образу нової ідеальної Людини, відповідної до образів Природи та Всесвіту. Символізм і метафоричність, мальовничість і декоративність – визначальні риси ансамблю українського народного вбрання кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: образ, Дерево життя, світогляд, традиції, ансамбль, одяг.

Doc. O.B. Fedyna – Lviv National Academy of Arts

The Tree of Life as an image in Ensemble of Ukrainian Traditional Folk Costume at XIX and early XX cc.

The ideas of world outlook in connection with omniscient model of the Universe, with image of World Tree in particular, make dependent on the idea of ensemble solution for Ukrainian traditional folk costume. The aim and contents of last is creation of image for a new ideal Human, the image correlated to ones of Nature and Universe. Symbolism and metaphorical styling, colourfulness and decorativeness are determinant features inherent in ensembles of Ukrainian traditional folk dresses at the late XIX and early XX cc.

Keywords: image, Tree of Life, world outlook, traditions, ensemble, dress.

Проникнення в образний світ ансамблю українського народного костюма кінця XIX – початку XX ст. – важливе завдання як для дослідників, так і проєктантів одягу, з огляду на актуальність нового синтезу традицій та дизайну в сучасному культурному просторі України. Висвітлення основних, складових цієї проблематики, зокрема, в її культурологічному зрізі, є метою нашого дослідження.

Теоретичним питанням вивчення українського народного костюма, як феномена культури присвячено чимало праць історико-етнографічного та мистецтвознавчого характеру як у минулому, так нині (О. Потебня, Ф. Вовк, Я. Головацький, О. Сумцов, П. Чубинський, В. Щербаківський, П. Богатирьов, К. Матейко, Г. Маслова, Т. Ніколаєва, М. Білан і Г. Стельмахук, О. Коровицький і З. Тканко та ін.). Народний костюм розглядався, передусім, як об'єкт ет-